

ערוכה ושמורה

חידושים ועיונים בלימוד הנ"ך השנתי

פרשת בראשית תשפ"ז – גליון מס' 1

ירושלם ערי מדין ושינוי החלוקה בעבר הירדן

וְכָל עָרֵי הַמִּישֹׁר וְכָל מַמְלָכוֹת סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר מֶלֶךְ בְּחָשְׁבוֹן, אֲשֶׁר הָכָה מֹשֶׁה אֶתְּנוּ וְאֶת נְשֵׁי־אֵי מִדְיָן, אֵת אֹזִי וְאֵת רָקֵם וְאֵת צֹר וְאֵת חֹר וְאֵת רַבֵּעַ נְסִיכֵי סִיחֹן יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ. וְאֵת בָּלָעַם בֶּן בְּעֹר הַקּוֹסֶם הָרְגוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בַּחֶרֶב אֶל חֲלָיָהֶם (יהושע יג כא-כב)

כן יש להבין בערוער, אשר בפרשת מטות היא מן הערים שבנו בני גד (במדבר לב לד), ואילו בספר יהושע היא שייכת לראובן (יג טז), וכך גם בדברי הימים (דה"א ח ח). אולם באמת מוכח מן המקרא ששתי ערוער הן. האחת היא "ערוער אשר על שפת נחל ארנן", והיא של ראובן (יהושע יג טז). והשנייה היא ערוער סתם, אשר ביהושע היא נקראת "ערוער אשר על פני רבקה" (שם כה), היא רבת בני עמון, והיא של גד. וערוער זו צפונית הרבה יותר, והיא ממול הירדן (לעומת ערוער הראובני שעל שפת נחל ארנן הנשפך לים המלח), כמו שמוכח בספר שמואל, שנאמר "ויצבחו את הירדן ויחגרו בערוער זמין העיר אשר בתוך הנחל הגד ואל יעזרו" (שמואל ב כד ה), ושם היא מיוחסת בפירוש לגד. (וגם היא בתוך נחל, שהוא לכאורה נחל יבוק ששם הוא על פני [ממזרח] רבת עמון), ולא נחל ארנן. ומעתה ערוער שבנו בני גד בפרשת מטות, הנזכרת שם ובכל מקום אחר כערוער סתם, היא ערוער אשר על פני רבה, ואין כאן סתירה כלל.

סתירה דומה קיימת גם בעיר חשבון. אשר בחלוקת הנחלות היא נחשבת כחלק מנחלת ראובן, הן בפרשת מטות, כמו שנאמר "ויבנו ראובן בנו את חשבון" (במדבר לב לז), והן בספר יהושע (יג יז). ואילו בהמשך ספר יהושע (פרק כא), וכן בדברי הימים (דה"א ו טו), היא נמנית בין הערים שנתנו בני גד לבני מררי הלויים. ואף גבול גד ביהושע מתחיל ממנה, כמו שנאמר "וימחשבון עד רמת המצפה" (יג כו). וגם כאן יתכן לומר, שבאמת עמדה חשבון בגבול גד, והיתה מתחילה מובלעת של ראובן בתוכו, ולאחר שנמסרה לבני מררי שוב אין משמעות לכך שהיתה שייכת לראובן, ועל כן היא נמנית בין ערי מררי אשר בגבול גד.

מקראות אלו נאמרו בתוך מנין ערי נחלת בני ראובן אשר בעבר הירדן מזרחה, שהכתוב מונה והולך שם עיר אחר עיר: ערוער אשר על שפת נחל ארנן, חשבון וכל עריה אשר במישור, דיבון, כמות בעל, בית בעל מעון*, קריתים, בית פעור, אשדות הפסגה ובית הישימות (שם טז-כ). והדבר אומר דרשני, מה ענין נשיאי מדין אצל נחלת ראובן? ומה ענין מיתת בלעם הקוסם אצל מנין ערים וגבולות?

הסתירות בערי ראובן וגד בין פרשת מטות לספר יהושע

עוד יש להתבונן בכלל ענין ערי מואב. כי הנה ערי אזורי מואב מנויות במקרא בפירוט רב יותר משאר המקומות שבאזור, החל מכיבושי משה בעבר הירדן, עבור לפירוט נחלותיהם של ראובן וגד בתורה וביהושע, ועד לנבואות הזעם על מואב בישעיהו (טו-טז), ירמיהו (מח), יחזקאל (כה ח-יא) ועמוס (ב א-ג). והמעין בהן ימצא כי מה שנאמר בהן בפרשת מטות אינו עולה בקנה אחד עם מה שנאמר בהן בספר יהושע.

כי הנה בדיבון נאמר בפרשת מטות "ויבנו בני גד את דיבון" (במדבר לב לד), הרי שדיבון של גד היא. ואילו בספר יהושע היא נמנית בפירוש בתוך נחלת בני ראובן (יהושע יג יז).

והנה במסעות נאמר "ויחגרו בדיבון גד" (במדבר לג מה). והמשך חכמה הביא את המקרא השלישי הזה והכריע על פיו, שמאחר שנאמר "דיבון גד" משמע ששתי דיבונים היו, האחת של גד והאחרת של ראובן. אלא שעדיין יש להבין, אם אכן שתיים היו, מדוע אין הן מופיעות בשום מקום זה לצד זה.

והנה משה אמר כי חצי הגלעד וכל הבשן ניתנו לחצי שבט המנשה (דברים ג יג). והוא לכאורה ענין רמת המצפה ומחניים, שהם הגבול שבין גד למנשה בספר יהושע (יג כו, ל). ושני המקומות הללו כבר נודעו מימי האבות, כי רמת המצפה היא המצפה אשר בגלעד, שם שכבר קבעו לבן בשעה שכרת ברית עם יעקב (בראשית לא מט), ומחניים הוא המקום הראשון שבו פגעו ביעקב מלאכי אלהים לאחר שנפרד מלבן (שם לב ב-ג). נמצא שגבול הנחלות שבעבר הירדן עובר במקומות שבהם עבר יעקב אבינו בשובו לארץ. ואילו בדברי הימים יושבים בני גד בכל ארץ הגלעד וגם בארץ הבשן עד סלכה (דה"א ה יא, טז), והוא שלא כמבואר בתורה וביהושע שהבשן למנשה.

ההבדל בין תוקף חלוקת עבר הירדן וחלוקת הארץ המובטחת

העולה מכל זה, שחלוקת הנחלות בעבר הירדן לא היתה מוחלטת כל כך כחלוקת הנחלות בארץ המובטחת. כי הנה הארץ המובטחת נחלקה בגורל, כמו שנאמר "אף בגורל יחלק את הארץ", "על פי הגורל תחלק נחלתו" (במדבר כו נה-נו), על ידי אלעזר הכהן ויהושע בן נון ונשיאי המטות (שם לד טז-יח), לכל שבט גבולו. ואמרו חז"ל שלא נתחלקה אלא באורים ותומים, שהיה אלעזר מלוכש אורים ותומים, ויהושע וכל ישראל עומדים לפניו, והיה מכונן ברוח הקודש ואומר איזה שבט עולה ואיזה תחום עולה עמו, ואחר כך עלה הגורל כדבריו (בבא בתרא קכב ע"א). ואילו בחלוקת עבר הירדן לא נזכר לא גורל ולא אורים ותומים, אלא "ויתן להם משה" (במדבר לב לג). וכן מפורש בספר יהושע "בגורל נתלתם פאשר צוה ה' ביד משה לתשעת המטות וחצי המטה, פי נתן משה נחלת שני המטות וחצי המטה מעבר לירדן" (יהושע יד ב-ג).

וכפי הנראה מן המקראות, נחלות עבר הירדן נקבעו בעיקר על פי מה שתפסו השבטים. כי בפרשת מטות נאמר "ויתן להם משה לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה בן יוסף את ממלכת סיחן מלך האמרי ואת ממלכת עוג מלך הבשן, הארץ לעריה בגבולת ערי הארץ סביב" (במדבר לב לג), ומשמע שנתן את הארץ כולה כאחת לשבטים שביקשו אותה, והם שיתחלקו בה ביניהם. ומיד אחר כך נאמר שם, עוד בפרשת מטות, שבנו בני גד את עריהם ובני ראובן את עריהם (במדבר לב לד-לח), כל שבט את אשר בנה. ואכן ערי בני גד המנויות שם אינן במקום אחד, כי דיבון היא בדרום סמוך לארנון, ויעזר ובית נמרה ובית הרן בצפון, וערי בני ראובן, חשבון ואלעלא ונבו, ביניהן. וכן אמר משה במשנה תורה "ולראובני ולגדי נתתי מן הגלעד ועד נחל ארנון" (דברים ג טז), לשניהם כאחד.

אמנם נחלת חצי שבט המנשה ניתנה להם על ידי משה בפני עצמה, שהרי בני גד ובני ראובן לבדם הם שביקשו את הארץ (שם

א-ב). אולם גם היא ניתנה להם על פי כיבושיהם, כמו שנאמר "וילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילפדה ויורש את האמרי אשר ביה, ויתן משה את הגלעד למכיר בן מנשה וישב ביה, ויאר בן מנשה הלך וילפד את חותיהם" (שם לט-מא). ובפרשת דברים מפורש כי חוות יאיר הן כל חבל ארגוב של ממלכת עוג בבשן. שכן נאמר שם על מלחמת עוג "ששים עיר כל חבל ארגוב ממלכת עוג בפשן" (דברים ג ד), ובהמשך נאמר "יאר בן מנשה לקח את כל חבל ארגוב עד גבול הגשוני והמעכתי, ויקרא אתם על שמו את הפשן חות יאר" (שם יד). נמצא שיאיר הוא שלכד את חבל ארגוב של עוג מלך הבשן. ואף שבמקראות המלחמה מיוחס הכל לכלל ישראל, כמו שנאמר בפרשת חוקת "ויכו אתו ואת בניו ואת כל עמו עד בלתי השאיר לו שריד ויירשו את ארצו" (במדבר כא לה), וכן בפרשת דברים "ונלפד את כל עריו בעת ההוא" (דברים ג ד), אין בכך סתירה. כי במקראות הכיבושים לא נזכר מי בדיוק נלחם בכל גזרה, ורק לענין ירושת הארץ נזכרו הכובשים בשמם, כדי להבהיר את זכותם בארץ זו. ויתכן גם שהכיבוש היה בשביל כל ישראל, אלא שלבסוף הם שקיבלו את הארץ שנלחמו עליה.

ולאחר שנחלקו השבטים ביניהם, נתן משה תוקף לחלוקתם, והוא מה שנאמר בספר יהושע "ויתן משה למטה בני ראובן למשפחתם" (יהושע יג טו), וכן בבני גד (שם כד) ובחצי שבט המנשה (שם כט). אולם עדיין היו יכולים לשנות את החלוקה בהסכמתם, מאחר שלא היה לה אותו התוקף שהיה לנחלת תשעת המטות וחצי המטה, אשר נחלקה בגורל על ידי אלעזר הכהן ויהושע בן נון ונשיאי המטות כמבואר בתורה (במדבר לד יג-יח), ובאורים ותומים כאמור.

אלא שאף על פי כן עדיין צריך ביאור, מדוע נשתנתה החלוקה בכמה ערים מימי משה ועד ימי יהושע, לאחר שכבר בנה כל שבט את עריו.

המקומות שאליהם לקח בלק את בלעם

כדי להבין כל זאת יש לעקוב אחר המקומות שאליהם לקח בלק את בלעם בנסותו לקוב את ישראל, ולברר מה אירע להם בסופם.

בלעם הגיע תחילה "אל עיר מואב אשר על גבול ארנון אשר בקצה הגבול" (במדבר כב לו), ומשם הלך עם בלק אל "קרית חצות" (שם לט). ושלוש פעמים העלהו בלק לראות את ישראל, תחילה אל "במות בעל" (שם מא), אחר כך אל "שדה צפים אל ראש הפסגה" (שם כג יד), ולבסוף אל "ראש הפעור הנשקף על פני הישימון" (שם כח). כאשר בני ישראל ישבו אז בערבות מואב "מבית הישימון עד אגל השטים" (במדבר לג מט), "בגיא מול בית פעור" (דברים ג כט).

מקומות אלה ניכרים משמותיהם. "במות" הם ההרים שמשתי גדות נחל ארנון, כמו שנאמר "בְּעֵלֵי בָמוֹת אֲרָנוֹן" (במדבר כא כח), ויתכן שנקראו כן על שם הירידה התלולה מאד מראשי ההרים אל הנחל, כי גובה הרמות כשמונה מאות מטר מעל פני הים, והנחל שהוא כשלשה ק"מ מפסגת ההר הוא בגובה פני הים ואף מתחת מהם.

"הפסגה" היא הקצה המערבי של הרי העברים אשר לפני נבו (במדבר לג מז), והוא המקום שאליו עלה משה לראות את הארץ (דברים לד א). והירידה ממנה מערבה היא "אשדות הפסגה", כמו שנאמר "וְיַעֲדֵם הָעֶרְבָה יַם הַמֶּלַח תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה מִן־רָחָה" (דברים ג יז), וכן "תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה" (יהושע יב ג).

"ראש הפעור" הוא המקום הגבוה שלמעלה מבית פעור, כמו שנאמר "רֹאשׁ הַפְּעוֹר הַנֶּשְׁקָף עַל פְּנֵי הַיְּשִׁימֹן" (במדבר כג כח). ומול בית פעור הוא הגיא שבו ישבו ישראל, כמו שאמר משה "וַיָּנֹשֶׁב בְּגֵיאַ מוֹל בֵּית פְּעוֹר" (דברים ג כט), ושם נאספו לשמוע את דברו "בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן בְּגֵיאַ מוֹל בֵּית פְּעוֹר" (שם ד מז). והגיא הזה הוא "הַגֵּיא אֲשֶׁר בְּשֶׁדָה מוֹאָב" (במדבר כא כ), ושם נקבר משה, כמו שנאמר "וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ בְּגֵי בְּאֶרֶץ מוֹאָב מוֹל בֵּית פְּעוֹר" (דברים לד ו).

מקומות בלעם בנחלת ראובן

ומעתה נשוב אל נחלת ראובן שבספר יהושע, ונמצא דבר פלא. כי הנה בלק לקח את בלעם אל "קרית חוצות", אל "במות בעל", אל "שדה צופים ראש הפסגה" ואל "ראש הפעור", ובספר יהושע נמנים "במות בעל" ו"בית פעור" ו"אשדות הפסגה" בפירוש בתוך נחלת בני ראובן (יהושע יג יז, כ). כלומר, המקומות עצמם שמהם ניסה בלעם לקוב את ישראל נעשו נחלה לישראל.

והנה במות בעל נמנית אצל דיבון, כמו שנאמר "דִּיבּוֹן וּבָמוֹת בְּעַל" (שם יז), וכן נאמר בנבואת מואב "עֲלֵה הַבֵּית וְדִיבֹן הַבָּמוֹת לְבָכִי" (ישעיהו טו ב), הרי שהבמות סמוכות לדיבון, וגם כיום היא מוכרת בשם "דיבאן" והוא יושבת על הגדה הצפונית של נחל ארנון. ויתכן כי מתחילה החזיקו בערים ולא היה בירור וגבול בין הנחלות, שכן מדין עדיין ישבו בתוכם, ואז גם היה לגד אחיזה גם

א. בפרשת מטות נזכר בין הערים מקום ששמו "בְּעֵז", כמו שנאמר "וּבְשָׂם וּבְעֵז" (במדבר לב ג), ואין עוד זכר למקום כזה במקרא. ואולי אינו אלא קיצור של "בעל מעון" הנזכר שם בהמשך (שם לח), ושוב ביהושע אצל נחלת בני ראובן בשם "בית בעל מעון" (יהושע יג יז). ובירמיה (מח כג) וביחזקאל (כה ט) הוא נזכר אצל מואב, כשאר ערי מואב שבמקרא.

ב. בישעיהו (טו-טז), בירמיהו (מח) וביחזקאל (כה) מתוארות רוב הערים שנכבשו ממואב כערי מואב בשעתם: דיבון, נבו, מידבא, חשבון, קריתים, בית מעון ועוד. לכאורה ביאור הדבר, שלאחר שהוכו הראובני והגדי חצי שבט המנשה על ידי חזאל מלך ארם (מלכים ב י

על גדות נחל ארנון כפי שמשמע קצת מן המקראות בפרשת דברים הכוללים את ראובן וגד בנחלה המתחילה משפת נחל ארנון, אולם בהמשך כאשר נחלו בני ראובן את במות ארנון ובכללן במות בעל, נשארה דיבון מובלעת גדית בודדת בתוך שטח ראובני אחד, ועל כן היא נמסרה לידי ראובן. יתכן שבהמשך מסרו ראובן את חשבון שבצפון נחלת ראובן לידי גד בתמורה לדיבון, כאשר האחרונים מסרו אותה בהמשך לבני מררי הלויים.

גם "קרית חוצות" שאליה בא בלעם הפכה לכאורה כחלק מנחלת ראובן. ומה שלא נמנתה קרית חוצות בפני עצמה בנחלת ראובן, יתכן כי הוא משום שהיא נכללת בשם "קריתים" הנמנית שם (יהושע יג יט), שהוא שם כולל לכלל הקריות שהיו באזור, שכן בנבואות על מואב הן קריות "קריות" בלשון רבים (ירמיהו מח כד, מא; עמוס ב ב), ומשמע שגם "קריתים" הכוונה לקריות. ויתכן שגם "קיר מואב" (ישעיהו טו א) היא אחת מן הקריות הללו.

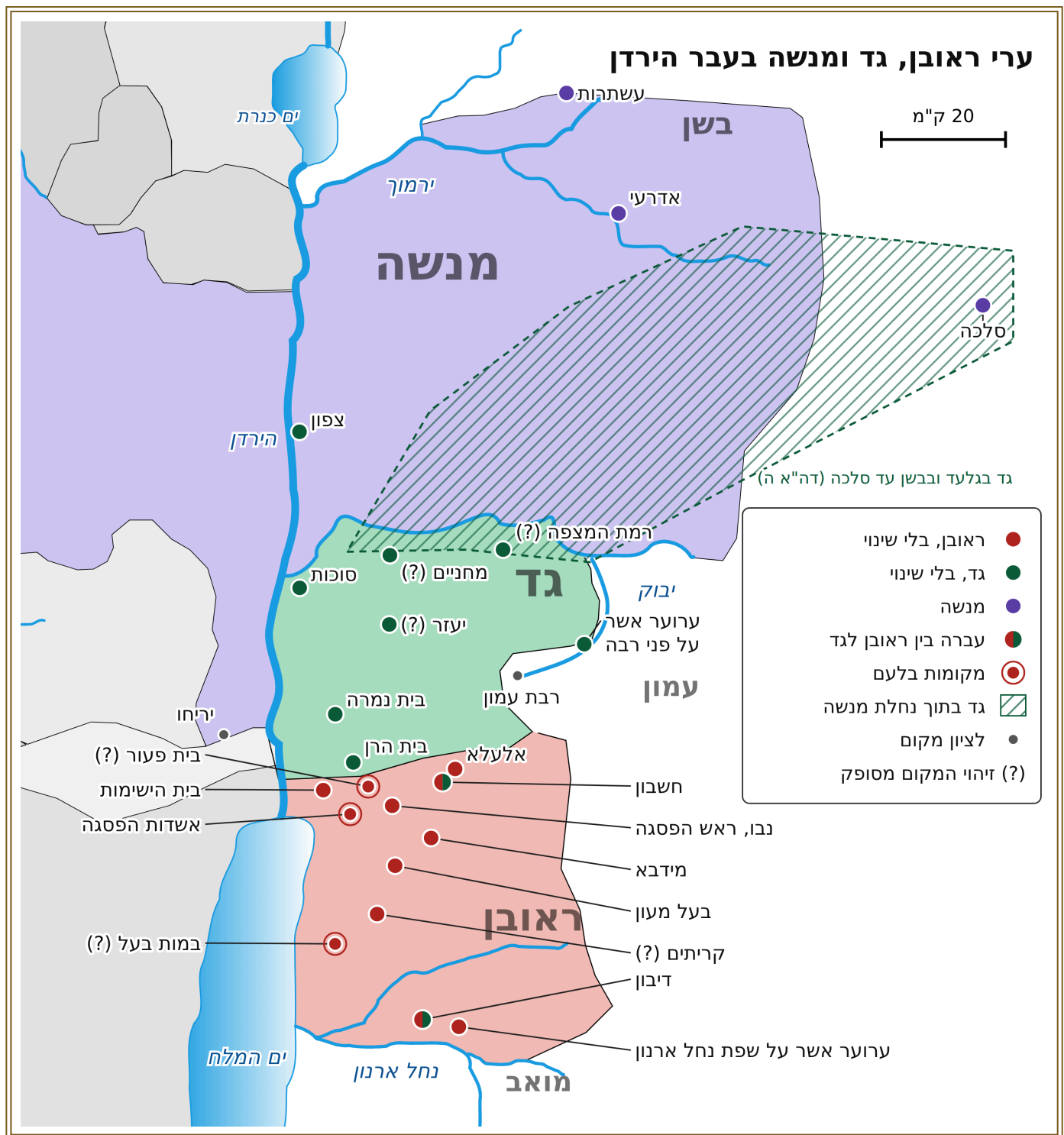
ביאור המקרא

ומעתה מבואר מדוע הכניס המקרא לכאן את הריגת נשיאי מדין, הנקראים כאן נסיכי סיחון, ואת הריגת בלעם בן בעור הקוסם. כי בא הכתוב לבאר כיצד באו מקומות אלה לידי ראובן.

שלאחר שנקמו ישראל במדיינים והכו אותם, ירשו בני ראובן את המקומות שישבו בהם המדיינים, ובכללם המקומות שהלך בהם בלעם לקוב את ישראל. ואין הכתוב מפסיק באמצע מנין הערים בדבר שאינו מן הענין, אלא אדרבה, הוא מבאר את עצם המנין, מהיכן באו במות בעל ובית פעור ואשדות הפסגה אל נחלת ראובן. והיא גם הסיבה לשינוי הנחלות שבין ראובן לגד, כמו שנתבאר למעלה. ולכן נזכרת כאן גם מיתת בלעם הקוסם, משום שהבמות שעליהן בנה את מזבחותיו לקלל, הן עצמן נמנות עתה בין ערי ישראל^א.

נמצא שהחשש שהציג מואב לפני זקני מדין "עֲתָה יִלְחָכוּ הַקָּהָל אֶת־כָּל סִבִּיבֹתֵינוּ" (במדבר כב ד) אכן התממש, ולא התממש אלא על ידי מעשיהם שלהם, בבחינת "וְדָרַשׁ רָעָה תְּבוֹאֲנֹו" (משלי יא כז). כי אילולא שכרו את בלעם ואילולא עצתו, לא היתה מלחמת מדין, והמקומות הללו לא היו באים לידי ישראל.

לב-ג), חזרו מואב וכבשו את ארץ אבותיהם, ואף את מה שנותר בסיחון. אך הפלא הוא שירמיהו מבטיח למואב, שלאחר שיוכו ויוגלו, ישוּבוּ באחרית הימים (ירמיהו מח מז). ואם כן יש לשאול: לאן ישובו? האם אל הערים הללו, שהיו נחלת ראובן וגד אשר לכאורה צריכים ישראל לחזור ולהחזיק בהן? יתכן לומר, שאמנם הנביא מתאר את שברה של מואב על פי הערים שבהן ישבו באותה שעה, אבל הערים שהיו שייכות לראובן ולגד תחזורנה לידי ישראל, ומואב ישובו אל ארצם שלהם. ושואל מה שנכבש מידי בעבר הירדן אינו אמור לחזור, שכן כבר נחבאר למעלה שתוקף חלוקת הנחלות בעבר הירדן היה פחות מתוקף נחלות תשעת המטות וחצי המטה בארץ המובטחת, ושואל גם עצם ירושת חבל ארץ זה אינו מוכרח שיהיה לנצח. והדבר צריך תלמוד.

מפת ערי ראובן, גד ומנשה בעבר הירדן. מקומות המסומנים (?) זיהויים מסופקים, והגבולות משוערים.

לקבלת הגליון, הערות והארות, ניתן לפנות לדוד וסרמן:

0533181356, 78681356@gmail.com